

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Ганна Баран

●

«ПРИЙМИ МОЮ МОЛИТВУ ЧИСТУ». МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТИАНСЬКОЇ ВІРШОВАНОЇ МОЛИТВИ ХІХ ст.

Сучасне українське мовознавство часто висвітлює теми, пов'язані з дослідженнями літературних творів різних жанрів. Одним із таких жанрів є молитва - маловивчений жанр у мовознавстві. Нинішнє суспільство прагне оновлення й очищення, а цьому, звісно, прислуговує релігія загалом та молитва зокрема. Про молитву написано чимало теологами, але сьогодні ми говоритимемо про літературну молитву, її роль в українській культурі, а особливо - про мову української християнської віршованої молитви ХІХ ст.

Актуальність теми нашого дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку української мовознавчої науки часто доводиться звертатися до зразків конфесійного стилю. Власне через призму цього стилю та через випадки виходу за його межі можна розглядати особливості мови української віршованої молитви. Вироблення конфесійного стилю є актуальною проблемою не лише для богословів, але й для філологів.

Сучасний етап розвитку науки позначений підвищеним інтересом дослідників до тих явищ і процесів, котрі перебували поза увагою вчених. До таких явищ і процесів належать практично всі, які так або інакше апелюють до питань релігії. Зокрема, у вітчизняному мовознавстві виникла потреба більшою мірою дослідити вплив християнства на українську мову, поживавити різноаспектні дослідження релігійних творів. Незважаючи на те, що в українському мовознавстві спостерігається активізація уваги до вивчення впливу церковних творів на українську мову, набули поширення дослідження релігійної лексики тощо, українська духовна поезія досі малодосліджена й практично не вивчена.

Віршована молитва - це, з одного боку, художній твір, а з другого - сакральний текст. Вона лежить на грані конфесійного й художнього стилів, а це, у свою чергу, сприяє виробленню в українській мові урочистого стилю. Отже, дослідження української християнської віршованої молитви - це не лише вивчення мови, але й стилю. Віршована молитва займає чільне місце в українській літературі. Майже всі поети зверталися до цього жанру. Незважаючи на це, українська духовна поезія досі лежить осібно. Якщо з боку літературознавчого їй ще приділяється належна увага, то мовознавчих досліджень з цієї теми бракує.

Але не слід забувати, що розвитку української мови, зокрема її урочистого стилю, сприяли церковні твори, починаючи від часів запровадження християнства в Україні-Русі до наших днів, та світські твори, які носили характер молитви.

Питанням мови української християнської віршованої та ритмізованої молитви в українській науці не займався практично ніхто. Дотичними до цієї теми є праці

В.В.Німчука, Н.В.Піддубної, С.Деравчук, Г.І.Віват.

Вибір теми дослідження зумовлений такими причинами:

- вироблення конфесійного стилю в українській мові потребує ряду наукових досліджень;
- необхідністю розглянути українську віршовану молитву з мовознавчого боку;
- браком наукових досліджень з проблеми як у літературознавстві, так і мовознавстві.

Об'єкт дослідження - поетичні твори українських письменників, які мають форму молитви чи близьку до неї (не тільки оригінальні, але й переспіви). Дослідження обіймає твори й визначних майстрів слова, і менш відомих. Численні аматорські молитви не можуть бути предметом вивчення, але ігнорувати їх не можна, бо вони теж показують деякі мовні особливості цього жанру.

Предмет дослідження - лексика й фразеологія, частково фонетика та морфологія, поетичний синтаксис української віршованої молитви.

Мета дослідження - виявити специфіку мови цього жанру, його роль у збагаченні виражальних засобів української мови, шляхи поєднання художнього й конфесійного стилів у цьому жанрі; визначити роль віршованої молитви у виробленні урочистого стилю в українській мові; показати багатство й різноманітність мовних засобів, зокрема, лексичного складу та фразеологічних зворотів, а також дослідити особливості поетичного синтаксису у віршованих молитвах українських поетів.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- з'ясувати місце віршів-молитов у новоукраїнській мові й літературі; їх зв'язок зі світоглядом автора;

- проаналізувати з погляду лінгвістики художню практику письменника, виявити традиційні елементи й індивідуальну мовотворчість автора, міру використання книжних і фольклорних елементів (скажімо, у Т.Шевченка - вплив дум, лірницької творчості: «і діди нам розказують Про давні кроваві Тії літа: як рукою Твердою своєю Розв'язав ти наші руки і покрив землею Трупи ворожі» «Давидові псалми. 43»; у П.Гулака-Артемовського - вплив просторічної лексики й бурлескної поезії того часу: «О, вирви, Господи, мене з рук чоловіка, Що шарпає мене, мов горлицю шупльіка!» («Переложение псалма 139»); П.Тичина використовує конфесійну лексику, назви церковної атрибутики переходять у поета з поезії в поезію: *дзвонів згуки; пільми... хітон* («Не Зевс, не Пан...»), *розп'яте... серце; і сміх, і...дзвони* («Закучерявилися хмари...»), *дзвін гуде* («Гаї шумлять»), *серцем дзвоним* («Цвіт в моєму серці...»), *пливуть молитви угорі; сміхом-дзвоном; спадає лист у вівтарі* («З кохання плакав я...»), *За рікою дзвони* («Я стою, на кручі...»), *танцюють згуки на дзвіниці* («Гаптує дівчина...»), *в клубках фіміаму; стаю я на ранню молитву* («Світає...»), *Душа причастилася кротості трав; На квітці метелик мов свічечка* («Блакить мою душу обвіяла»), *хрестом розп'явши руки* («Скорбна мати»), *Очима чесними, христовоскресними* («Ходять по квітах»), *з херувимами служу; Сповиває аналої Синє брязкання кадил; згучить земля як орган* («У собор»), *грезет із риз* («Стою. Молось»), *жита риза* («Іще пташки...») тощо;

- виявити можливі особливості віршово-молитовної творчості духовних і світських осіб (скажімо, молитви Андрея Шептицького, який був видатним церковним діячем, митрополитом Галицьким, архієпископом Львівським і єпископом Кам'янець-Подільським, відрізняються за рівнем використання книжної лексики, наближенням до молитви Святих Отців Церкви від віршів-молитов його сучасників таких, як Осип Маковей, Богдан Лепкий та ін.);

- дослідити лексику й фразеологію з погляду Біблії.

Практичне значення цього дослідження полягає в можливості його використання мовознавцями, літературознавцями, учителями-філологами та теологами. Виявлений матеріал може бути використаний при вкладанні словників української мови, написанні синтетичних праць про мову української поезії та конфесійного стилю, для читання спецкурсів у вищих навчальних закладах, школах.

Історія жанру молитви в українській літературі починається з найдавніших часів,

від язичницької молитви. З часу запровадження християнства в Україні розвивається жанр християнської молитви. Від часів Київської Русі до монголо-татарського нашествия жанр віршованої (ритмізованої) молитви в українській літературі набуває небувалого поширення. У цьому контексті варто згадати старокиївських письменників: Іларіона Київського, Нестора Літописця, Володимира Мономаха, Данила Заточника. У їхніх творах ще помітна залежність від Святого Письма та творчості староболгарських авторів -Костянтина-Кирила, Климентія Охридського, Костянтина Преславського та ін. Проте від запозичень вони переходили до написання самобутніх творів, позначених національним колоритом та актуальними для свого народу проблемами. Так, «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського завершується молитвою, у якій автор благає Бога зберегти цілісність і незалежність Руської держави.

Починаючи з другої половини XVI ст. жанр молитви набуває в українській літературі інтенсивного розвитку. На цей період припадає початок власне українського книжного віршування. При розгляді жанрових форм тодішньої поезії необхідно враховувати позалітературне, прикладне значення віршованих молитов. Молитва має значення як хвалебна пісня на честь Христа, Богородиці, святих, а також як покаяння автора перед Богом. У процесі трансплантації, уживлювання цієї системи в українську літературу перебудовуються традиційні середньовічні жанри, вироблені в письменстві візантійсько-слов'янського ареалу впродовж попередніх століть. Вони поступово наповнюються новим змістом і набувають нових функцій, внаслідок чого змінюють свій характер і свою структуру, свою художню специфіку. Це стосується зокрема жанрів метафізичної або духовної поезії, закоріненої в християнській літургійній гімнографії. Відбувається трансформація середньовічних поетичних жанрів у поетичні жанри Нового часу. Цей процес зумовлювали внутрішні потреби духовного життя України, внутрішні тенденції розвитку її літератури.

За всю історію свого існування українська церква прагнула до створення молитовних художніх текстів, які були близькими до народної пісні й народного розуміння. Серед прихожан і священників молитовна пісня завжди займала особливе місце. З часів прийняття християнства й до наших днів українська віршована молитва живе не лише як світський твір, але і як сакральний. Часто авторами таких молитов виступали священники. Особливого розвою українська віршована молитва, написана в священницькому середовищі, зазнала в період українського відродження й бароко. В українську літературу того часу входять талановиті письменники, які здебільшого були богословами. Їхні твори найчастіше носили релігійний, зокрема молитовний, характер.

Звідси жанр молитви зазнає новаторських змін у структурі. Неповторними поетичними витворами стали молитовні цикли- «вінці» та молитовні епіграми на честь Христа, Богородиці, святих, що належали перу Д.Наливайка, А.Білобородського, К.Транквіліона-Ставровецького, Л.Барановича, Д.Туптала, В.Ясинського та ін.

Даміан Наливайко навіть звертається в молитві до хреста як знамення Господнього. Автор вважає, що спасіння людей - саме в поклонінні хресту як символів смерті й воскресіння Ісуса Христа.

Одним із авторів віршованих молитов у давній українській літературі був Авраам Білобородський, поезії якого лягли в основу новітніх українських молитов-пісень. Староукраїнська віршована молитва знайшла свій вияв у подальшій новітній церковно-релігійній молитвотворчості.

Відомою була свого часу молитва Афанасія Селецького «Утверди нас, Господи, у віри стояти...», де автор закликає «отців і братію» читати його твори та не забувати автора в молитвах. Такий заклик свідчить про своєрідну філософську концепцію староукраїнської віршованої молитви. У чому ж вона полягала? Зародження й розквіт стилю бароко в той час вплинули й на ставлення до молитви як віршованого жанру.

Загалом, молитва в давній українській літературі продемонструвала свій безпрецедентний духовний та мистецький потенціал, поступово набуваючи, окрім суто містичних, ще й світських якостей.

Варто зазначити, що українська поезія того часу загалом, а молитовна зокрема була різномовною. Писалася здебільшого латинською, польською та староукраїнською мовами. Та все ж тогочасну віршовану молитву об'єднує своєрідна «бароковізація» середньовічної традиції, оспівування старо- та новозавітних біблійних сюжетів і мотивів, літургійної гімнографії, молитов та покаянь. Цю поезію представлено багатьма як анонімними, так і авторськими віршами й піснями. Складаються гімни й псалми на честь Трійці, Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, святих; їм же присвячуються численні епіграми, зокрема дескриптивні вірші - написи до зображень різних постатей християнського Олімпу та сцен євангельської історії; особливо слід відзначити так звані вінці - своєрідні цикли молитовних епіграм, звернених до Бога, Богородиці чи святих. Набувають популярності вірші, приурочені до різних релігійних свят, насамперед Різдва й Великодня, складені як у серйозному, так і в бурлескному тоні. Сюди ж належать ліричні медитації молитовного, покайного й напучувального змісту; полемічні інвективи проти іновірців, еретиків, одступників; роздуми на релігійно-філософські теми, часом пройняті мотивами соціальної критики. Розробляються мотиви несталої й швидкоплинності земного життя, осудження мирських спокус та розкошів, неминучості смерті, рівності перед нею всіх, незалежно від родовитості, багатства, маєстату; елегійні роздуми про добро і зло, про сутність щастя тощо. Діапазон стилю цієї поезії розгойдується від урочистості гімну чи оди до бурлескної гротескності напівнародної жартівливої пісні. Серед метафізичних, релігійно-філософських віршів чимало безсумнівних шедеврів барокової витонченості. Щодо цього виділяються великодні поеми Андрія Ску(о)льського та Іоанікія Волковича, Лазаря Барановича та Дмитрія Туптала, «вінці» Варлаама Ясинського та Дмитрія Туптала, низка дрібних віршів.

Віршам XVII-XVIII ст. властива витончена версифікація (в основному в межах силабічної системи віршування, але з частими проявами силабо-тонічних тенденцій) і яскрава, барокового характеру, поетика - різноманітність ритмів і строф, перехрещення ключових понять, концепти, учуднена метафорика, гра символами, акростихи тощо... Водночас більшість елегій і пісень насичена народно-поетичними образами і символами. Вони багаті на пестливі морфеми і постійні епітети, властиві фольклору порівняння і паралелізми, персоніфікаційні звертання до птахів, гір і долин, «бистрих вод», «тихих скель». Вишукані багатослівні звороти на адресу Бога чи святих починають поступатися місцем лаконічним звертанням, а основу змісту складають роздуми про насущні проблеми повсякденного буття суспільства і людини (наприклад, мотив нещастя України від воєнних лихоліть у молитовних віршах Л.Барановича). Можливості жанру молитви розширив і Г.Сковорода, у творчості якого містичне світобачення поєднувалося з філософсько-художньою концепцією світу й людини. Згодом ця традиція набула свого подальшого розвитку у творчості Т.Шевченка та його послідовників.

Цю традицію намагалися продовжувати письменники-священики в дев'ятнадцятому столітті, але на перешкоді стала русифікація церкви. Тому в цей час у жанрі молитви творять письменники, які не мали безпосереднього стосунку до церкви, але вважали себе християнами й, окрім світських творів, намагалися писати твори - «діалоги з Богом» (за В. Пахаренком).

Нова українська література, починаючи з бурлеску й трагедії, не перервала традиції адаптації біблійних жанрів. Українські романтики дають практично «чистий» варіант жанру молитви.

Загалом молитовна поезія першої половини XIX ст. носила бурлескний характер. Особливо цей колорит присутній у молитвах П. Гулака-Артемовського «Переложение псалма 125» та «Переложение псалма 139». Особливої настроєності надають цим поезіям порівняння: «як наймит з панських рук рятунку й ласки жде», «як наймичка прохатъ до пані йде», «мов горлицю шульпика», «мов стріли, зуби», «мов тим пліточкам». Використовує П. Гулак-Артемовський емоційно-забарвлену та просторічну лексику: «язик їх - патока», «ще гірш от мишака», «притрусилу як тенета квіточками», «бо до землі моя

приклякла шия», «роз'юшається», «із неба угілля спаде». Як видно, «Переложения» псалмів П. Гулака-Артемовського зазнали впливу барокової поезії XVII-XVIII ст. У них ознаки конфесійного стилю розмиті й нечіткі і, навпаки, риси художнього стилю з елементами бурлеску випливають на перший план.

Дуже потужним, емоційно та художньо переконливим стало звернення до жанру молитви в українській поезії другої половини XIX - початку XX ст. (Т.Шевченко, І.Франко, Олена Пчілка, Леся Українка, С.Руданський, М.Чернявський, С.Яричевський, К.Устиянович). І. Франко до того ж опікувався текстологічним, літературним та історико-критичним аналізом Біблії.

Одним із основоположників нової української віршованої молитви, беззаперечно, був Т. Шевченко, оскільки саме він у новій українській літературі найбільше створив високохудожніх зразків цього жанру. Зрештою, «фактично весь «Кобзар» - бесіда із Всевишнім» [Пахаренко В. Тарас Шевченко (1814 - 1861): Сторінки нового підручника з української літератури для 9-го класу. // Українська мова та література. - 2004. - Ч. 2 - 4. - С. 6.]. Шевченкова молитва - це молитва за цілу націю, за покритвджених людей, за окремих осіб і також - хоч доволі рідко, за себе. Молитвою поет дякує Всевишньому за ласки духовного характеру. І, як не дивно, молитва присутня в Шевченковому розпачливому наріканні, схожому з тим, як Христос на хресті дорікнув Богові: «Лі, Лі, лама савахтані - Боже мій, Боже мій, чому Ти мене покинув? (Матей, 27:46). А ще є в Шевченка гострі звернення до Бога, слова страшні, погрозливі, у формі іронії, навіть сарказму, яку оминали проповідники Київської школи, вважаючи її надто гострою для урочистої проповіді, але яку вживав Іван Вишенський. Шевченкові непримиренні рядки, які часто можна розтлумачити як безбожні, варто пояснити словами Пауло Коельйо: «Лише ті, у кого в серці зайнявся священний вогонь, насмілюються боротися з Богом. І лише вони знають зворотний шлях до Його любові, бо доходять до розуміння того, що нещастя - це випробування, а не кара» [Коельйо Пауло. Пятая гора/ Перев. с португ. - Киев: София, 2004. - С. 225.]

У Т.Шевченка маємо кілька зразків «чистої» молитви: «Молитва», «Царів, кривавих шинкарів», «Злоначичаючих спини» та фрагментами у формі інтертекстуальності в різних творах. Складником жанру молитви є покладання сподівань на втручання Бога в людську долю. Шевченко звертається до Бога за справедливістю, яку люди не здатні створити на землі, без сторонньої допомоги. Тобто чи йдеться про покарання панів, чи про щастя селян - у кожному випадку мовиться про певне диво, на яке й сподівається творець молитви. Поет часто вдається до форми роздумування. Шевченко адаптує сакральні зразки молитви до українського літературного середовища. Його молитва виступає в різних формах (роздумування, міркування, подяка, прохання, навіть не-молитва). До Шевченка в новій українській літературі не часто зверталися до цього жанру і, як наслідок, він був недостатньо розвинений. Шевченко представляє молитву як жанр у розвиненому стані.

Після Т. Шевченка жанр молитви в українській літературі розвивається доволі потужно. Під впливом Кобзаревих молитов виникають релігійні твори Олександри Псьол, котра зустрічалася з Шевченком, отримала його схвальні відгуки про свою творчість і яка зазнала його великого впливу щодо форми й змісту своїх літературних творів. Майже як Шевченкові, звучать звороти із молитви Олександри Псьол «Молим тебе, Боже правди, Боже благостині»: «*Не покидай сиротою у степу-пустині*»; «*як батько, як рідная мати*»; «*вони стануть святою водою*»; «*як в купелі викупають і душу напоють*».

Слід зазначити, що П. Куліш, який часто критикував Т. Шевченка, теж зазнав неабиякого його впливу. Усе ж, якщо у Шевченкових молитвах відчувається щира віра, глибока християнська філософія, то в Куліша, навіть незважаючи на те, що він був перекладачем Біблії, помітна нотка еретизму. Так, скажімо, твердження поета «Твоїх церков ніяких я не знаю» носять суто протестантський характер. Хоча ставлення П. Куліша до Бога неоднозначне. Дуже часто навіть ім'я Господа письменник пише з малої літери, виказуючи цим своє напівпозитивне ставлення до Бога.

Зазнав Шевченкового впливу й Л. Глібов, чиї заклики до Бога традиційні, розпачливо-народні. У його релігійних віршах переважають узвичаєні для молитви звороти.

У багатьох письменників ХІХ ст. знаходимо молитви, які версифікують молитву Ісусову «Отче наш». Такі версифікації можна натрапити в Ю. Федьковича, у молитві якого відчутний перегук з євангельським текстом, повторюються звороти молитви «Отче наш», роз'яснюється їх значення. Ця молитва не може вважатися ні перекладом, ні переспівом, бо має оригінальні рішення й ознаки письменникового стилю. Версифікували молитву «Отче наш» М. Старицький, Осип Маковей, С. Черкасенко, П. Штопало та ін.

Наближає до «Символу віри» свою молитву В. Самійленко. Він навіть дає їй аналогічну назву. Хоча зовсім по-іншому, ніж у канонічній молитві, подає нам сутність Бога.

Чимало письменників ХІХ ст. присвячували свої твори на честь Христа, Богородиці, святих. До таких належать Уляна Кравченко, В. Щурат, Б. Лепкий, Олександр Олесь та ін.

Окремо можна виділити дитячу поезію ХІХ ст. у формі молитви. До такої можна віднести вірші «Маленька українка» Олени Пчілки, «Ангелику мій» Ю. Федьковича, «Молитва за Україну» О. Кониського. Остання молитва, хоч і давно вже стала християнським гімном України, була написана автором як дитяча пісня. Про це свідчать хоча б слова «Нас, дітей, просвіти». Українська дитяча віршована молитва сповідує християнські принципи, навчає дітей бути добрими, щирими, любити батьків, друзів, рідний край. Вона стоїть на ідеях народної педагогіки, які використовували у своїй роботі відомі українські педагоги Г. Вашенко, С. Русова, К. Ушинський.

Одним із великих пластів українського молитвотворення є молитви за Україну. Їх велика кількість, і вони носять риси гімнів. До таких належать Шевченкові молитви як «чисті», так і інтертекстуальні, «Благання» Л. Глібова, уже згадувані «Молитва за Україну» О. Кониського та «Маленька українка» Олени Пчілки, «Молитва», «Молитва до святого Йосифа», «О що ж Тебе, мій Отче» Уляни Кравченко, «Дай нам, Боже» В. Самійленка, «Бажання» С. Павленка, «Мій край» Петра Шелеста, «Молитва за український народ» Андрея Шептицького, «Молитва» А. Кримського, «О милий Боже України», «Молитва» Б. Лепкого, «Скарай їх, Боже!» П. Карманського, «Молюсь... Лише молюсь, благаю» Олександра Олесь, «О Ісусе!» П. Штокала та ін.

Деякі молитви українських поетів ХІХ ст. стали церковними гімнами й виконуються в храмах. До них належать «Молитва за Україну» О. Кониського.

Слід зазначити, що молитви світських письменників відрізняються від молитов духовних осіб за лексикою, синтаксисом, стильовими особливостями. Скажімо, «Молитва за український народ» та «Молитва про Божу мудрість» Андрея Шептицького мають канонічні ознаки молитви. Їм не притаманне художнє оздоблення (епітети, метафори тощо). Це - зразки конфесійного стилю.

Якщо говорити про лексику української християнської віршованої молитви ХІХ ст., то варто зазначити, що словесні засоби в українських поетів постають у надзвичайно цікавих вираженнях. Оскільки в молитві, що, як реторта, перетворює в собі засоби художнього й конфесійного стилів, переплетено риси літературні й релігійні, то, звісно, у лексиці молитов ми знаходимо групи слів, що належать як до одного, так і до іншого стилю.

До художнього стилю належить використання авторами просторічної лексики, оригінальних образів, оказіоналізмів, діалектизмів, синонімії, епітетів тощо. До конфесійного стилю можна віднести вживання церковнослов'янізмів, староукраїнської лексики, традиційних канонічних зворотів, біблійної фразеології.

У молитві письменників ХІХ ст. просторічна лексика, а також діалектизми трапляються нечасто. Це можна пояснити жанром молитви, адже піднесений, урочистий його стиль за своїми законами не припускає великої кількості простонародної лексики та діалектизмів. Усе ж таки не слід забувати, що молитва -

твір художній, тому емоційно-забарвлену та просторічну лексику, а також діалектизми можна знайти в цих творах.

У П. Гулака-Артемовського знаходимо такі зразки емоційно-забарвленої та просторічної лексики («Переложение псалма 125», «Переложение псалма 139): *шувліка; дошкуля; їм уд у Бога недовгий; щоб запобігла їй чим в нуже дочці, небозі; чваньки нам допекли ті пишни; А що ті брехуни на мене там несуть* тощо. Як уже було сказано вище, на письменника впливала барокова поезія, тому й не дивно, що в його молитвах так багато просторічної та емоційно-забарвленої лексики. Але поети-романтики та поети після Шевченка вже меншою мірою послуговуються такого роду словами й висловами. Усе ж трапляються такі засоби живорозмовної мови в Антіна Могильницького (*витати зіниці; там світила в облаках заткнув*), Т. Шевченка (*розмахав, насміялись*), Олександрі Псьол (*темнісіньку нічку*), П. Куліша (*до оглуху; видумками розум туманять; стовпами не підперти; нам всім капут; кукобився на небі; в гібкїм Еребі; гидоносно; безсилок; нам не в моготу; знемігшися*), Л. Глібова (*совісті ясної не замутити*), Ю. Федьковича (*кроїли; там з снопочка буде кланя*), І. Франка (*противний вітер*), Петра Шелеста (*пожиряють*), А. Кримського (*просю, видертись*), Б. Лепкого (*з руїн кістки й череп'я вимітати*), С. Черкасенка (*здихать не попусти*), П. Карманського (*у мізку гложе; й вергли на них свою скажену лют; і їсть мене печаль; вонь*), В. Пачовського (*мертв'яки; народ се мій мече*) та ін.

Оригінальність образів, метафоризація, уживання слів у переносному значенні, okazіоналізми в українській віршованій молитві ХІХ ст. слугують збагаченню художньої мови твору, свідчить про багатство виражальних засобів. У Шевченкових молитвах, скажімо, okazіоналізми трапляються набагато рідше, ніж у творчості інших українських поетів як сучасників Кобзаря, так і його наступників. Та все ж можна подібати okazіоналізми в деяких як саркастично-моралістичних, так і конфесійно-піднесених творах Кобзаря (*юпкоборець, московцєня, царята, львилицє, тихолубцям, худосилци, хребетносилі, зло зачаті, крутоберегий, добретворящого тощо*). Уживання слів у переносному значенні в Шевченка трапляється набагато частіше (*за хрести Ховаєтесь од сатани; на дітях наших препоганих Святая кров Його; даруй словам святую силу - Людськеє серце пробивать; Встане правда! встане воля! тощо*). У Шевченкових наступників теж широко використано метафоризацію, оригінальні образи, okazіоналізми: П. Куліш (*молекул космоса твого; животрору; зоряві книжки; безсилок*), А. Могильницький (*птиці краснозвучі*), Ю. Федькович (*засльожєні квіти; втомиться плач*), В. Шашкевич (*о зірко-воле*), М. Старицький (*прозорого спокою кристалю; перлистою росю*), Уляна Кравченко (*іродам-ворогам*), П. Грабовський (*від скону-муки; тьму згромаджєну розвій; тхни огнем палких надій*), В. Самійленко (*око єдиного Духа*), М. Вороний (*в простороні високій; в безмежності глибокій; лобо-гоже*), А. Кримський (*рай - святая тюрма; я палюсь*), В. Щурат (*сівачі будуччини; в жизні-цвіті; Нехай тепер лютус ад, - в спокою мусить, рад не рад, мою лишати душу!*), Б. Лепкий (*лєлії долоні; спали заржавілі окови; сумним псалмом пророка Єремїї; одноцільно*), С. Черкасенко (*в захватї-осанні; злобою п'яні*), П. Карманський (*і безпрїотним з терня стєлить ложє; їх здичавїння здумало вороже; І дзвонимо одчасє серць в окови; впали в кігті зради; дай нам силу по-геройськи вмерти; і очі розбишаки Слїзьми гасили жар Твоїх невинних ран; довкруги хрєста танок веде тиран; жахучим полином і трїйлом сатани; сльози іржавлять сталь ; з поганьблєних оков; наш п'яний сум*), Олександр Олєсь (*накине жємчуг слїз твоїх; Що я тебе з землі брудної У рай небєсний не відніс (про Діву Марїю); мучусь-умираю; Сховали шлях від нас тумани*), В. Пачовський (*звїздитьсє небо; краса... розсипала... самоцвіт; А бідний народ мій - трава степова; Молитва раба розломилась*) та ін.

Вживання діалектизмів в українській віршованій молитві ХІХ ст. вкрай рідкісне. Більшою мірою послуговуються цим засобом західноукраїнські автори. Зрештою, таку тенденцію неважко пояснити: у той час українська літературна мова лише проходила шлях становлення як мова писемна, західноукраїнські автори, дотримуючись принципу живонародності, наближали мову своїх творів до тієї говірки, якою послуговувався простий люд у тій місцевості, де проживали поети.

Тому діалектизми Ю. Федьковича відрізняються від діалектизмів В. Щурата, оскільки Федькович жив на Буковині, а Щурат - на Львівщині. Але з цього ряду випадають твори І. Франка, Уляни Кравченко, Б. Лепкого. У молитвах цих авторів використано мову, наближену до сучасної літературної. Особливо це стосується Уляни Кравченко, яка не виросла в україномовному середовищі, а української мови навчилася вже в дорослому віці. Вивчена мова була рафінованою, без нальоту народності. В інших західноукраїнських авторів можемо знайти ряд діалектизмів: Антін Могильницький (*що-сь* (який)), Ю. Федькович (*мня; ні руги; гейби; нім* (поки); *кроїли; голов* (голову); *на кавалки; угризки; троски всі ся упокоїли; ще-м не думав; відь* (напевно); *нічо; зачну; ми* (мені); *хоть най кілька в'ни гарують; під землев;* "го (його), *мем* (будемо); *оден* (один)), І. Франко (*остатня нитка; значіння*), Осип Маковей (*кожний, покуси* (спокуси); *припадком* (випадком)), В. Щурат (*най; часних літ; повісти; приймили б* (прийняли); *мер* (умирав)), Б. Лепкий (*до споду* (до низу); *переможці* (завойовники); *сину* (синю); *поранною* (поранньою), *лік* (ліки, лікування)), П. Карманський (*трійко; д'явольські; хоре* (хворе)), В. Пачовський (*до щаду*) та ін.

Як бачимо, використання діалектизмів у молитвах українських поетів обмежене. Варто наголосити, що, окрім суто діалектних слів, таких, як *часних літ, гарують, на кавалки, мем* тощо, маємо цілий ряд контекстуальних діалектизмів таких, як *переможці* (завойовники); *сину* (синю); *поранною* (поранньою) тощо, які існують у мові в іншому лексичному й граматичному значеннях.

Мова української віршованої молитви ХІХ ст. багата синонімами. Трапляється, що, скажімо, Т. Шевченко в одній поезії вживає різні за звучанням слова на позначення одного й того ж явища чи дії (*там бояться, лякаються; не зрять Бога над собою, не бачать, не знають; во тьмі Ада потонула, проклялась на світі; забвен буду, покинутий; радуються, славословлять, хвалять ім'я Боже*). У цьому сенсі слід згадати про те, що поет використовує синонімію й щодо імені Божого (*Господь; Бог; Боже милій; пристанище; добро; заступник; творче неба і землі; моя любо; Творитель тощо*). У Ю. Федьковича - *любиш, голубиш; ангелику мій, небесний мій друже; гори, скали, скиби* тощо. В О. Кониського - *науки і знання; ласки, щедроті*. У М. Старицького - *безжурного, святого; скорботи, жсалі, печалі, муки*, в І. Манжури - *темні, сірі люди*, в І. Франка - *муки, розпука, зневір'я; любий, рідний*, в Уляни Кравченко - *держи, хорони; Великий, Єдиний; квітка з Лазарету, Марія; добра, світла* тощо.

Не відсутня в українській віршованій молитві ХІХ ст. й антонімія. У «Давидових псалмах» Т. Шевченка, особливо ж у псалмі І, який побудований на антитезі, Шевченко як перекладач услід за автором вживає антонімію й антитезу для підсилення змісту (*Блаженний муж - лукавий, нечестивий; обновляться - загинуть; а Бог мені помагає, мене заступає і їм правдою своєю вертає їх злая*). Прослідковується антитеза через антонімію й у Шевченковій поезії «Молитва» (*подай, ниспошли - не давай; злочинаючих - доброзичливіших; неситим - роботящим*). В інших поетів теж широко використовується такий прийом, як антитеза на основі омонімії: П. Шелест (*пани та хами; родяться, вмирають*), П. Карманський (*Скарай їх, Боже!, Подай їм, Боже!*).

Неодмінною ознакою конфесійного стилю є вживанням автора церковнослов'янської та староукраїнської лексики. Такою лексикою послуговуються автори віршованої молитви ХІХ ст. Скажімо, у Шевченка лексичні церковнослов'янськи належать переважно до релігійно-моральної сфери. Вони, як правило, виконують номінативну функцію, серед них багато грецизмів. Скажімо, *аналой, ангел, апостол, віттар, євангеліє, риза, псалом, спас, спасати, закон, ірод, милосердний*. Непрямим церковнослов'янським запозиченням є в Шевченка вживання повних (нестягнених) форм прикметників (навіть субстантивованих) у різних відмінках: *роси срмонської, на святій гори високій, сіонській, органи глухії, едомляни злії, едомській діти, преподобній во славі, в залізніє пуга, сильній чужії, лукавії лодє, пуга кутії, святіє предтечі, сіянеє жито, веселії жнива, убогая ниво, смутній пастирі, немудрії* тощо.

Окрім Шевченка, використовують церковнослов'янські запозичення та

староукраїнські слова й інші поети ХІХ ст. П. Гулак-Артемівський більшою мірою використовує староукраїнську лексику, знову ж таки під впливом бароко (*слобони; живи буде ввік*). Письменники після Шевченка надають своїм молитвам урочистого звучання за допомогою церковнослов'янізмів та староукраїнської лексики, наближуючи свої твори не лише до конфесійного стилю, але й до літургійно-церковної гімнографії.

Наприклад, П. Куліш вживає такі церковнослов'янізми та староукраїнську лексику: *небеси; юдолі; создателю; чту; простри животворящий сили; вповаю; ввік сього; ввік буде свят; строять; зорнути; благий, животворящий сили; восприемлю* тощо, А. Могильницький: *напасти многи; золотаві лучи; сміюца природа; знам'я твої опіки; що ся дуже боять сго виду; борба з рук Твоїх, - приспіши ж побіду!; Твоєї слави ціли; совершити; сли судеб Твоїх глубін незмірена*, О. Кониський: *осіни; сохрани; доброго світа; многая літа*, Ю. Федькович: *склоню голов; красна; сего світа; сохрани мя; Да прийде царство Твоє пресвяте*, М. Старицький: *довжникам; добровонним; пред лицем*, В. Самійленко: *прісно*, О. Маковей: *еси, сьогодні, твого*, М. Вороний: *тьму; в обителі*, Андрей Шептицький: *від ложі й обману*, В. Щурат: *ізбранный; низпошли; в жизні; днесь; спас; ад*, Б. Лепкий: *своїм язиком говорити; всепята*, С. Черкасенко: *насуцний; днесь*, П. Карманський: *будь милостив; вергли; побіду; сповіцаю; противна мечь; вонь; чають*, Олександр Олесь: *златний; жемчуг*, В. Пачовський: *безоружний*. Ці приклади можна було б продовжувати, але варто лишень сказати, що використання церковнослов'янізмів поетами ХІХ ст. свідчить про наближення молитви до конфесійного стилю.

Про приналежність української віршованої молитви ХІХ ст. до конфесійного стилю свідчить використання авторами біблійної та церковно-релігійної фразеології. Якщо прослідкувати за фразеологією молитовних творів ХІХ ст., то можна помітити, що в них превалюють фраземи, почерпнуті з Євангелія, Псалтиря та молитов суто конфесійного походження. Щоб переконатися в сказаному, наведемо приклади фразеологізмів, використаних авторами у віршованих молитвах: Ю. Федькович: *Жасні мечі в плуги ся перекують!; Отче наш, котрий еси на небесі; І буде воля Твоя*, Уляна Кравченко: *Святиться нам ім'я Твоє!; квітка з Назарету* (цей зворот не біблійний, швидше, народний, усталився через греко-католицькі церковні народні пісні, у яких часто вживається це стійке словосполучення), В. Самійленко: *Вірю в єдиного Бога; крім Бога, нічого немає; Дай нам, Боже; Нині, прісно і ввіки*, Петро Шелест: *споконвіків свій хрест несуть*, О. Маковей: *нехай святиться нам твоє ім'я; най буде... воля твоя!; як ми процаєм нашим ворогам; царство боже внутрі вас*, М. Вороний: *Хай же діється Воля Господня*, В. Щурат: *сіють сім'я; жнива час; стати під хрестом при Тобі; ходжу блудом; розп'ятий на хресті*, Б. Лепкий: *не дасть на сміх*, С. Черкасенко: *Хліб насуцний Подай ти нам хоч днесь; посипають попелом чоло*, П. Карманський: *міць Самсона; Гунову ватагу; на гору хрест нести; це Кайни*, Олександр Олесь: *Пошли мені розум!; Ти, що орла в небесах окриляси*.

Про приналежність української віршованої молитви до конфесійного стилю свідчить також використання авторами традиційних для цього жанру зворотів. Наприклад, *тихою правдою доброго слова; дай нам пожити; чорною славою; край звеселити; доброю славою, цацям просвіти* (Л. Глібов); *Боже великий, єдиний* (О. Кониський) (варто зазначити, що О. Кониський зробив цей вислів крилатим); *опікуне все добрий; веди на добру путь; добра та світла храм* (Уляна Кравченко); *дай нам силу* (П. Грабовський); *Все в руці Твоїй, Боже; вічний спокій; духів чистих, сил небесних* (М. Вороний); *Приніс людям мир, спокій; Хвала Тобі; дай їй мир, спокій* (В. Щурат); *О милий Боже України!* (вислів узвичаєний Шевченком); *помилуй нас; покрий же нині омофором* (Б. Лепкий); *Скарай їх, Боже!; Подай нам, Боже!; за кров невинну; за нашу волю; Ти бачиши наше горе?; Прийми, Благий, під захисну егіду; Прости мене, прости; Ти міг любити світ* (П. Карманський); *Молюсь, благаю; Прийми мою молитву чисту; Прости мене; Тишу і мир нам пошли* (Олександр Олесь); *Спить степ зачарований в місячнім світлі; і зорі так світять; засмучене серце моє* (В. Пачовський) тощо.

Послугування традиційними зворотами, біблійною фразеологією,

церковнослов'янізмами, староукраїнською лексикою свідчить про приналежність української віршованої молитви XIX ст. до конфесійного стилю так, як використання художніх засобів у цих творах свідчить про приналежність української віршованої молитви до художнього стилю. Поєднання конфесійного й художнього стилів, беззаперечно, створюють в українській мові новий стиль - урочистий.

Прислугується до виникнення урочистого стилю українська віршована молитва, котра ввібрала в себе весь чар українського слова, засвідчила про спроможність мови, яку вважали наріччям, посилати свої молитви до Господа. Про багатство української мови свідчить синонімія звертань до Бога (імені Бога) в українській віршованій молитві XIX ст. Про велику кількість звертань до Бога в Шевченка ми вже говорили вище. Що ж до інших поетів, то спробуємо прослідкувати за синонімією імені Господа. Наприклад: *Господи* (П. Гулак-Артемівський); *Боже*; *Великий Боже, отче й творче світу!*; *Ой Боже отче!*; *создателю* (П. Куліш); *Боже наш, Боже наш!* (Л. Глібов); *Боже великий, єдиний* (О. Кониський); *Боже мій*; *Боже з неба високого*; *Отче наш* (Ю. Федькович); *О Отче наш*; *Боже правий, милосердний* (М. Старицький); *О розп'ятий!* (І. Франко); *Великий, Єдиний; мій Отче* (Уляна Кравченко); *Правий Боже* (П. Грабовський); *єдиний Дух*; *Буття*; *Всєдиний* (В. Самійленко); *Вічний цар*; *О Господи, мій Боже милий!* (С. Павленко); *Всєильний Боже*; *Правдивий Боже* (Петро Шелест); *Наш отче* (О. Маковей); *Царю небесний*; *Духу правди*; *Предвічний Боже* (Андрей Шептицький); *О Боже ласкавий!*; *премудрий і правий; мій Боже*; *Боже сильний*; *Боже правий* (М. Вороний); *Батьку! Авва-отець!* (А. Кримський); *Пастирю*; *Спасе-Христе*; *Владико мій і царю всіх Святих!*; *Вєсєводо наш ізбранний!* (В. Щурат); *О милий Боже України; мій Боже; о Господи* (Б. Лепкий); *Всєильний Отче! Наш Отче пребайдушний; О осоружний; холодний* (С. Черкасенко); *Благий*; *Всєблагий*; *за правду вбитий Христе* (П. Карманський); *О Боже мій милий!*; *Боже, що ранок і день посласиш* (Олександр Олесь).

Як бачимо, багато з наведених звертань - усталені стійкі звороти, але трапляються й оригінальні рідкісні наймення Бога, як, скажімо, *о розп'ятий!* (І. Франко), *Батьку! Авва-отець!* (А. Кримський), *Буття*; *Всєдиний* (В. Самійленко). Надibuємо й різко негативні звертання, іноді богохульні й атеїстичні, хоч використані в молитві, зверненій до християнського Бога й такі, що не заперечує його існування. Як приклад, можна навести слова С. Черкасенка: *Отче! Наш Отче пребайдушний; О осоружний; холодний*.

Крок за кроком ми переконаємося, що мова української християнської віршованої молитви XIX ст. надзвичайно багата. Про це свідчать певні спостереження за синтаксисом цього жанру.

У поетичних молитвах XIX ст. переважають спонукальні речення за метою висловлювання. Часом трапляються риторичні запитання й оклики. Усі ці риси притаманні релігійній молитві, адже молитвотворець, звертаючись до Бога, просить у нього, запитує про щось. Отже, українська віршована молитва не порушує канонічної синтаксичної будови молитви. Майже всі молитви XIX століття містять інверсії. Це є свідченням того, що поети наслідували стиль стародавніх авторів молитов, які дуже часто послуговувалися інверсіями. Як спонукальні речення, так і інверсії допомагають нам причислити українську віршовану молитву XIX ст. до конфесійного стилю. Але цей жанр в українській літературі відносно своєї синтаксичної будови має ряд рис художнього стилю. Це - порівняння та порівняльні звороти, відокремлення. Наприклад, порівняння та порівняльні звороти: *Як наймит з панських рук рятунку й ласки жєде Або як наймичка прохать до пані йде, Щоб запобігла їй чим в нуж дочці, небозі, - Так шукаємо добра й підмоги в Бозі* (Наведений зворот настільки широкий, що переходить в складнопідрядне речення. Його можна назвати не порівнянням, а паралелізмом.); *мов горлицю шульпика; мов стріли, зуби; мов тим пліточкам* (П. Гулак-Артемівський); *як батько, як рідная мати* (О. Псьол); *як світ зорі* (П. Куліш); *світлим, як зоря* (С. Павленко); *мов хробаки живуть* (Петро Шелест); *мов пташині; мов по суші; як грішник; мов стривожєне дитя* (І. Франко); *наш дух, як гадина, не має крил* (О. Маковей); *як укохану дитину; як перлину* (М. Вороний); *мов лелії долоні; немєв уста дитини; мов*

добрий лік поклав йому на рани; словами, мов мітлюю; Мов Прометей, круки нас клювали (Б. Лепкий); мов голодним псам (С. Черкасенко); як той бур'ян на полію; мов лелії; як стадо псів; мов маки; немов важкий таран; немов немила вонь; мов келих лелій; як люта змора (П. Карманський); як янгол на землі; як мак, червону людську кров (Олександр Олесь); люд мій, як попіл (В. Пачовський).

Наведемо приклади відокремлень: *оперись на незнанні (П. Куліш); часу не гаючи; щиро бажаючи миру і братства; процвітаючи; правди благаючи (Л. Глібов); вчувши голос дужий твій (П. Грабовський); тілом і духом обмежені (В. Самійленко); вмиваючи сльозами смутку душу; каючись; вмираючи (В. Щурат); сльози, в горі скам'янілі; рани, в серці накоптілі; за кров невинну, ріками пролиту; за волю, до хреста прибиту; над ріками, змужнілими від крові; віднявши нам над ворогом побіду (П. Карманський); серце, змучене землею (Олександр Олесь).*

Отже, поєднуючи риси художнього й конфесійного стилів, українська християнська віршована й ритмізована молитва XIX ст. стала зразком урочистого стилю, вивчення якого в українському мовознавстві лише починається.

